

УДК 1:316.7

М.О. МИХАЙЛОВА

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Михайлова Марина Олександрівна – аспірант кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті досліджується чинник поліетнічності в українському націє- й державотворенні. Розглядаються етнонаціональний склад населення України та основні проблеми в етнонаціональній сфері суспільства. Аналізуються проблеми міжкультурної взаємодії українців у контексті соціокультурних трансформацій.

Ключові слова: поліетнічність, етнічна нація, мультикультуралізм, міжкультурний діалог, ксенофобія.

В статье исследуется фактор полиэтничности в украинском национальном и государственном строительстве. Рассматривается этнонациональный состав населения Украины и основные проблемы в этнонациональной сфере общества. Анализируются проблемы межкультурного взаимодействия украинцев в контексте социокультурных трансформаций.

Ключевые слова: полиэтничность, этническая нация, мультикультурализм, межкультурный диалог, ксенофобия.

In the article the factor of polyethnic in Ukrainian nation- and state foundation is examined. Ethnic and national structure of the Ukrainian population and the main problems in ethnic and national sphere of the society are highlighted. The problems of intercultural interaction of the Ukrainians within social and cultural transformations are analyzed.

Key words: polyethnicity, ethnical nation, multiculturalism, intercultural dialogue, xenophobia.

© М.О. Михайлова, 2012

Постановка проблеми. Серед найважливіших проблем світового співтовариства в умовах глобалізації упродовж останніх десятиліть постали насамперед питання збереження етнічності та самобутності національних культур. Сьогодні у світі існує понад 200 суверенних держав, нараховується майже 5 тисяч народів. Відповідно, не існує «етнічно чистих» держав, усі вони, як правило, поліетнічні, багатонаціональні. У кожній такій державі, як правило, є титульна нація та національні меншини, народності, етнічні групи. Україна, як і більшість сучасних держав, за складом свого населення є поліетнічним суспільством.

Мета дослідження. Аналіз феномена поліетнічності як невід'ємної характеристики сучасного українського суспільства, дослідження особливостей міжкультурної взаємодії в процесі комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті поліетнічності України власні дослідження проводили В.Балушок, А.Бичко, М.Дністрянський, І.Загрічук, М.Козловець, А.Колодій, С.Кримський, О.Майборода, О.Нельга, Г.Нестеренко, М.Обушний, М.Пірен, С.Римаренко, Т.Рудницька, В.Степаненко, Т.Стародуб, Л.Шкляр та інші науковці. Українськими дослідниками увага акцентується переважно на розв'язанні проблем, які торкаються забезпечення етнокультурних потреб національних меншин, гармонізації міжетнічних відносин, реалізації політики культурного плюралізму. Водночас етнонаціональна проблематика продовжує залишатися дискусійною та обговорюється в межах різних теоретико-методологічних підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний англійський дослідник Е. Сміт у праці «Нації та націоналізм у глобальну епоху» зазначає, що «фактично ми вже спостерігаємо кінець «гомогенної нації» в багатьох суспільствах, чий

культури й наративи про національну ідентичність усе більше стають гібридними й амбівалентними, і бачимо виникнення просторіших поліетнічних суспільств» [10, 18]. Поліетнічність постає необхідною передумовою розвитку цивілізації та об'єктивним фактором співжиття відмінних етнонаціональних спільнот у межах однієї держави. Українська дослідниця О. Чебан називає поліетнічність інобуттям етнокультури. У процесі життєдіяльності народи (етноси) взаємодіють, впливають один на одного, змінюють навколишнє середовище і пристосовуються до природних умов, створюють у межах титульного етносу автохтонні зони, регіони, що відзначаються скупченням поліетнічного населення [11, 82]. Тому в поліетнічному суспільстві важливу роль відіграють процеси етнічної диференціації, спричинені різною чисельністю етнічних спільнот, компактністю та дисперсністю їх розселення, строками проживання на певній території, темпами соціально-економічного та культурного розвитку.

Феномен поліетнічності має як емпіричний, так і етичний вимір. До емпіричного виміру належить наявність у певному суспільстві представників численних етнічних спільнот (окрім корінних, особливе значення мають модерні етнічні групи, як наслідок сучасних міграційних процесів), до етичного – досягнення толерантності, що часто у політиці мультикультуралізму зводиться до позиції релятивізму. Релятивність декларує право кожного розвивати власну культуру, згідно із власними принципами, переконаннями та світоглядом. Водночас релятивність є тією формою індивідуалізму, що нейтралізує оціночну позицію кожного суб'єкта культури відносно іншого. Позиція нейтральності в полікультурному суспільстві приводить, з одного боку, до крайнього індивідуалізму і, в свою чергу, до втрати суб'єктом можливості сприйняття про-

блем, які виходять за межі його особистих інтересів, а з другого – до формування нового атомізованого «Ми» [2, 69-70].

Поліетнічний соціум розглядається як нове соціальне явище, в якому першочергове значення мають міжетнічні зв'язки і відносини. Феномен поліетнічного соціуму втілює поліваріантність вибору структур і параметрів такого типу соціально-етнічної поведінки, базовими складовим якої є згода, толерантність, взаєморозуміння; ідентифікаційних стратегій функціонування етнокультур, що відбуваються через об'єктивну діалектику загального й особливого і породжує соціокультурну дисперсію менталітету в поліетнічному просторі [7]. В той же час поліетнічна держава має власні й досить серйозні проблеми. В одному ареалі, в одній державі є сусідами різні спільноти людей не тільки з різними культурними цінностями й соціальним досвідом, але й із біологічними відмінностями (фізіологічні характеристики, специфіка гормональних процесів і харчування), з особливостями в психічній структурі особистості (темперамент, акцентуація характеру, особливості становлення основних психічних процесів тощо). Сучасний поліетнічний соціум породжує дедалі більшу кількість конфліктів і конфліктних ситуацій, які формуються під впливом низки кризових чинників – економічних, правових, ідеологічних соціокультурних, глобальних, і розвиваються в умовах культурної глобалізації, високого рівня міграційних процесів, стрімкого розвитку культурно-інформаційного простору та комунікаційних технологій, модернізації сучасного соціуму.

Особливістю українського суспільства є його поліетнічність. Так, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживали представники понад 130 етносів. Національні меншини становлять 22,2% населення країни. Серед найчисленніших меншин – етнічні росіяни (8,3 мільйона осіб), білоруси (245 тисяч), молдавани (258 тисяч), кримські татари (248 тисяч), болгары (204 тисячі), угорці (156 тисяч), румуни (150 тисяч), поляки (144 тисячі), євреї (103 тисячі), вірмени (100 тисяч), греки (91 тисяча), татари (73 тисячі), роми (47 тисяч), азербайджанці (45 тисяч), грузини (34 тисячі), німці (33 тисячі), гагаузи (32 тисячі) [1, 6]. Таким чином, шлях, який обрала Україна, – це побудова такої держави, яка дотримуватиметься принципу національних інтересів та національних пріоритетів у процесі державотворення. Об'єднуючим чинником у процесі націє- та державотворення стала ідея України як вітчизни всіх громадян, що пов'язали свою долю з українською землею. У сфері міжетнічних відносин Україна дотримується принципу множинності – підтримки й розвитку етнічної та культурної самобутності всіх національностей країни. Водночас одним із пріоритетів є зміцнення єдності та солідарності українського суспільства, формування національної свідомості та патріотизму всіх громадян.

Сучасний плюралізм думок стосовно феномена поліетнічності дозволяє озвучувати різні версії майбутнього українського суспільства, часом на-

віть фантазійні. Так, І. Каганець розробив стратегію зачаття нового українського етносу, який повинен з'явитись у 2015 році. Автор цієї стратегії стверджує: «Українці всього світу мають перетворитись на глобальний етносоціальний організм. Завдяки спільним зусиллям протягом одного покоління на території України має народитися новий український етнос – етнос нової, постіндустріальної, інформаційної епохи. Він створить нову націю і нову державну систему, ідеально пристосовану до світу III тисячоліття. Особливу роль у формуванні нового українського етносу мають відіграти національні меншини, що проживають в Україні. Активне включення національних меншин в процес державотворення значно полегшить Україні налагодження взаємодії із зовнішнім світом. Завдяки формуванню нового етносу Україна має можливість уникнути небезпек етнічного протистояння і забезпечити гармонійний розвиток всіх національних культур» [3].

Виходячи із вищесказаного, культурне, релігійне й мовне розмаїття суспільства має бути визнане як позитивний чинник, що забезпечує духовне багатство, а національні меншини повинні розглядатися як невід'ємна складова суспільства. В той же час, ґрунтуючись на факті полікультурності суспільства, треба визнати, що нормальне, мирне життя потребує дотримання додаткових умов, які полягають у громадянській єдності, спільній політиці інтеграції країни в соціальному, етнічному, регіональному, правовому аспектах, створення клімату взаємо толерантності й міжкультурного діалогу.

Разом із тим, важко не помітити, що дані соціологічних досліджень, повідомлення в ЗМІ засвідчують зростання рівня ксенофобії в Україні. Ксенофобські настрої є стійкою тенденцією у свідомості українського суспільства. Маючи історико-культурні передумови, ксенофобія підживлюється економічними труднощами, політичною агітацією, комплексами меншовартості. Проте, якщо звернути увагу на динаміку індексу ксенофобії, то чітко простежується, що найбільше його зростання відбувається в період виборчих кампаній, коли політичні партії обирають об'єктами ксенофобізації мову, ідеологію, ставлення до Росії, вектор зовнішньополітичного розвитку країни, тлумачення су-перечливих періодів історії України [6, 7].

Розглядаючи особливості ксенофобії в Україні, не можна обминути й такого унікального явища, притаманного, на думку М. Рябчука, лише українцям, як українофобії у ставленні до самих себе: «Українці мають фобії не лише стосовно чужинців, але й самих себе, – відзначає вчений. – На жаль, не лише Схід не любить Захід, а Захід-Сходу, але також великою мірою ця сама ненависть та самонеповага притаманні кожній окремій особистості». Українофобія потребує детальнішого вивчення. Дослідник пояснює це явище постколоніальним минулим України, в якому самим українцям нав'язувалося негативне ставлення до власної ідентичності [9].

Одним із проявів ксенофобії є дискримінація, в тому числі расова. Могутньою руйнівною фор-

мою упередження виступає також расизм. Проте варто розуміти, що причина расизму – не колір шкіри, а людське мислення. Тому і зцілення від расових забобонів, ксенофобії і нетерпимості варто шукати насамперед у рятуванні від неправильних уявлень, що протягом багатьох століть були джерелом невірних концепцій про переваги чи навпаки, низький соціальний статус різних етнічних груп у суспільстві. Слід зазначити, що поліетнічність не обов'язково є конфліктогенною. Вона має потужний інтегративний потенціал: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами. Однак поліетнічність все ж ускладнює суспільні відносини, оскільки етнічна динаміка і міжетнічна взаємодія реалізуються через суперечності між суб'єктами цих відносин у зв'язку з їх етноспецифічними і спільними потребами та інтересами. Такі суперечності формуються і проявляються практично в усіх сферах суспільного життя [5, 86]. В Україні вони тісно пов'язані зі специфікою політичних, етнодемографічних, етномовних, етносоціальних і міграційних процесів минулого й сучасності, особливостями вітчизняної економіки та політики, культури і суспільної свідомості та психології, історичної пам'яті населення, геополітичних викликів сучасності та з відмінностями орієнтацій населення різних регіонів.

Увагу науковців на нинішньому етапі розвитку України привертають питання щодо рівня консолідованості різних етнічних груп та його впливу на діяльність і авторитет владних структур та політичного життя загалом. У зарубіжних країнах політика подолання регіоналізму, розвитку багатоманіття отримала назву мультикультуралізму. Ідея мультикультуралізму виходить із ідеї співгромадянства як базового соціально-політичного принципу і передбачає не механічне поєднання різних культур, а поступове формування єдиного культурного простору [4, 167]. Проте часто мігранти сприймають мультикультуралізм як право зневажати етнокультурну ідентичність корінного населення тих країн, куди вони приїхали на постійне проживання, як право витіснити їхню культуру, захоплюючи дедалі нові культурні простори для своєї ідентичності за рахунок корінного етносу. На прикладі світового досвіду відомо, що народи схильні до самоідентифікації насамперед через державу, а вже потім через мову, культуру, релігію [8]. Тому сьогодні ідея західного мультикультуралізму не може дати рецептів формування міжетнічних відносин для України, тому що Україна знаходиться на шляху до вибору своєї моделі мультикультуралізму.

Посилення міжкультурної взаємодії етносів – характерна ознака сучасної доби. Міжкультурна взаємодія сприяє процесу зближення етнічних культур, стимулює їх розвиток і тим самим забезпечує міжетнічну злагоду та консолідацію суспільства. Такою формою взаємодії є діалог культур, який, з одного боку, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, а з другого, – сприяє процесу їх взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення.

Міжетнічний культурний діалог реалізується не лише у практичних сферах діяльності етносів – мистецтвотворенні, політичній взаємодії, наукових пошуках тощо, а й в основних соціальних формах існування етнічного життя в умовах конкретного національно-культурного середовища.

За прогнозами науковців, Україну очікує подальше скорочення населення, зростання частки українців за національністю, зменшення частки росіян, збільшення кількості кримських татар. Зростатиме чисельність вихідців з Кавказу, а також мігрантів з країн Азії та Африки. Відтак викликає занепокоєння зростання кількості випадків конфліктної поведінки окремих осіб з «корінного» населення на ґрунті расової та етнічної нетерпимості. Отже, актуалізується необхідність формування толерантного ставлення з боку українського загалу до іммігрантів, етнокультурна і расова ідентичність яких не є традиційною для нашої країни [5, 95].

Будь-який етнос повинен мати можливість реалізувати свої відмінності для повноцінного розвитку. Тому потрібна виважена державна політика з цього питання. Всі потреби етносу реалізувати в поліетнічній державі неможливо, це є незаперечний факт. Держава повинна надати тільки можливості для реалізації етнічних потреб. Прикладом такого є дозвіл, а подекуди й допомога у сфері звичаєвій, освітній, частково мовній (у місцях компактного проживання), економічній та низки інших. Якщо ж держава дозволяє іншому нетитульному етносу посісти панівне становище в деяких фундаментальних частинах державної основи, то це з часом може призвести до її руйнації. Особливо це стосується економічної сфери загальнодержавного значення, управлінської сфери, державної мови, освіти та виховання, засобів масової інформації та комунікації, армії. На жаль, приклади таких процесів ми можемо спостерігати в сучасній Україні.

За таких умов держава неефективно розвивається і не може забезпечити нормальне існування не тільки інших етносів, а й перестає виступати як поле розвитку державотворчого корінного етносу. Загальнолюдське та національне мають співпрацювати в процесі формування модерної української політичної нації. Перше дозволить примирити можливі міжетнічні протиріччя і не дати їм перерости у конфлікти, а друге – дозволить зберегти етнічну ідентичність, самоповагу та впевненість у майбутньому для будь-якого громадянина України.

Висновки. Отже, актуальним завданням залишається гармонізація відносин між титульним етносом та національними меншинами. Національна приналежність громадян України має бути сформована, насамперед, на засадах спільного громадянства, утвердженні громадянських свобод, побудові консолідованої демократії, забезпечення умов для повноцінного та гармонійного розвитку культур національних меншин і корінних народів. Застосування ефективних механізмів консолідації усіх етнічних складових українського суспільства є невідмінною умовою успішного розвитку України як європейської держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи» / Кабінет Міністрів України. – К., 2012. – 31 с.
2. Бакальчук В. О. Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 69-75.
3. Каганець І. В. Психоінформаційні аспекти націотворення [Електронний ресурс] / І. В. Каганець. – Режим доступу : http://rduold.narod.ru/fbook_1/strat_6.htm.
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності : виклики глобалізації : Монографія / Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
5. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 85-103.
6. Кривицька О. Проблема нетерпимості в українському суспільстві: стан та перспективи подолання / О. Кривицька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – Вип. 47 – С. 6-14.
7. Максименюк М. Ю. Напрями подолання етнонаціональних конфліктів в умовах поліетнічного соціуму / М. Ю. Максименюк // Гілея. – 2012. – Вип. 56. – С. 386-394.
8. Римаренко С. Ю. Права нації та права людини : між Сциллою та Харібдою / С. Ю. Римаренко. – К. : Світогляд, 2005. – 78 с.
9. Рябчук М. Розщеплений світ: до проблеми, «кресової» ксенофобії [Електронний ресурс] / М. Рябчук. – Режим доступу <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r02.html>
10. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
11. Чебан О. М. Особливості українського Придунав'я з погляду поліетнічності / О. М. Чебан // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. – 2005. – № 36. – С. 82-86.